

gevolgen van echtscheiding voor het kind: beleidsimplicaties van enkele onderzoeksstrategieën*

T. Jacobs

Over echtscheiding, vooral dan over de gevolgen voor de kinderen, is het laatste woord nog niet gezegd. Het is een boeiende zaak die bovendien ruimte laat voor diverse probleemstellingen, voor de inbreng van allerlei deskundigheden.

Opmerkelijk is dat de sociologische probleemstelling in de meer populariserende teksten van kranten en weekbladen slechts sporadisch aan bod komt. Het zijn juristen en huwelijksconsulenten die als experts opgevoerd worden, niet de sociologen.

Het aan het woord laten van praktijkmensen kan natuurlijk gewoon journalistenstijl zijn. De kopij wordt misschien prettiger om lezen, wanneer het pleidooi van de expert geschraagd wordt door gevalbeschrijvingen, beelden uit het werkelijke echtscheidingsleven.

Huwelijksconsulenten zijn inderdaad vaak echtscheidingsbemiddelaars en -begeleiders; als dusdanig hebben ze direct te maken met de problemen die gesteld worden ten aanzien van de kinderen. Hetzelfde geldt voor de juristen — advocaten en rechters —, die de overeenkomsten of geschillen omtrent de kinderen te behandelen krijgen.

Het sociaal ondeskundig-zijn van de sociologen inzake de gevolgen van echtscheiding voor het kind kan evenwel ook verklaard worden door het feit dat ze terzake zo weinig te bieden hebben. Sociologen werken niet in consultatiebureaus en ze zitten niet op de sociale diensten van de rechtbank, maar evenmin staan ze klaar met onderzoeksresultaten. Dit geldt voor België en voor gans Europa.

Sociologische publicaties rond de gevolgen van echtscheiding voor het kind zijn dun gezaaid (1). Niet dat de Europese sociologen dit probleem helemaal over het hoofd hebben gezien, maar de initiatieven zijn wel van heel recente datum. De Groupe Internationale de Recherche sur le Divorce (GIRD) wijdde vorig jaar haar colloquium aan deze problematiek (2) en het Vienna Centre coördineert sedert 1979 een 'Aftermath Project', waaraan psychologen en sociologen uit een negental landen deelnemen. Het relatief laattijdig optreden van het echtscheidingskind op de onderzoeksscène van de sociologen kan verklaard worden door de evolutie in het sociologisch echtscheidingsonderzoek. Dit is het onderwerp van een eerste paragraaf. Het schetsen van deze historie leidt a.h.w. vanzelf naar vragen over mogelijke onderzoeksstrategieën (tweede paragraaf), die dan op hun beurt vragen oproepen naar de maatschappelijke betekenis van deze onderzoeksopzetten (derde paragraaf).

---

* Dit artikel is de herwerkte versie van een paper, voorgedragen op het "XVIIth CFR International Seminar on the child and the family in society": "Some notes on researching the consequences of divorce for children". Bij het maken van deze paper werd ik bijzonder geholpen door de commentaar van drs. M. Slingerland.

HET VERWAARLOOSDE 'ECHTSCHIEDINGSKIND'

Europese sociologen hebben zich in veel mindere mate dan hun Amerikaanse collega's ingelaten met de echtscheiding. In Europa werd (en wordt in zekere mate nog steeds) echtscheiding vooral beschouwd als een juridisch en moreel fenomeen, te bestuderen door rechtsgeleerden (desnoods rechtssociologen) en moralisten.

Degenen die in hun onderzoek de echtscheiding toch benaderden als een relationeel gebeuren, gerelateerd aan een specifieke culturele context, hechtten – in navolging van hun Amerikaanse vakgenoten – weinig belang aan de gebeurtenissen na de huwelijksontbinding. Het 'echtscheidingskind' en de ex-echtgenoten, kwamen ternauwernood in het blikveld van de socioloog: zijn belangstelling ging voornamelijk uit naar de voorgeschiedenis en het verloop van het echtelijk conflict. Waarom deze geringe interesse?

Volgende twee omstandigheden lijken essentieel. Een eerste heeft te maken met de wijze waarop sociologen over echtscheiding dachten: hier kon geen ruimte vrijgemaakt worden om ook in de gevolgen van de echtscheiding voor de betrokkenen problemen te zien. De tweede heeft te maken met de samenleving waarin deze sociologen werkten: deze samenleving had geen vraag naar onderzoeksresultaten over het echtscheidingskind.

Wat de sociologische interpretatie van echtscheiding betreft werd zowel door institutioneel en structuur-functioneel als door interactioneel denkenden de echtscheiding niet omwille van haarzelf bestudeerd, maar wel omwille van haar indicatieve waarde bij de studie van huwelijk en gezin. In de institutionele en gedeeltelijk ook in de structuur-functionele gezinsbenadering gaat de belangstelling overwegend uit naar veranderingen en verschuivingen in de vormgeving van de man-vrouw-kind relaties, denkend dus in een historisch perspectief. Echtscheiding wordt gezien als één van de karakteristieken van de moderne huwelijkscultuur en/of gezinsstructuur. De echtscheiding moet bestudeerd worden in haar oorzaken en in haar gevolgen voor de samenleving, ten einde een beter inzicht te krijgen in het moderne gezin (3). Zelfs interactionele denkers gebruiken het oorzaken- en functieonderzoek om een betere greep te krijgen op de processen van gezinsvorming en -interactie. Dit onderzoek eindigt met de feitelijke scheiding van de echtgenoten, ook wanneer modellen van ontbinding van elkaar onderscheiden worden. Er wordt als vanzelfsprekend aangenomen dat met de scheiding ook de interacties tussen de echtgenoten hebben opgehouden te bestaan (4).

Slechts Goode (1956) en reeds vroeger Waller en Hill (1951) schreven enkele hoofdstukken uit het verhaal na de echtscheiding. Vooral vroegen ze zich af waarom de aanpassing van de echtgenoten zo moeilijk verliep. Deze 'after divorce'-paragrafen hebben evenwel geen navolging gekend in het Amerikaanse onderzoek van de jaren vijftig en zestig (Jacobs, 1977: 270-2710); Europese sociologen – voor zover ze rond de echtscheiding werkten (5) – bleven eveneens gehecht aan de materiaalverzameling vanuit de moderniseringstheorie.

Het feit dat sociologen – vanuit hun theorievorming – het gevolgenthema slechts moeilijk konden begrijpen als een sociologisch probleem is slechts één kant van de medaille. Wellicht werden ze niet al te sterk gestimuleerd om de gevolgen van de echtscheiding voor het kind als een sociologisch probleem te benaderen.

Deze veronderstelling heeft veel te maken met de omstandigheden waarin problemen het statuut van sociologisch probleem verwerven. In de betrokken periode floreerde immers een niet te veronachtzamen psychologisch en psychiatrisch onderzoek naar de gevolgen van de echtscheiding voor het kind (6).

Deze onderzoeken werden vooral uitgevoerd op populaties van cliënten uit psychiatrische klinieken en psychologische centra, met een minimum aan controle, waardoor het niet moeilijk was om de nefaste gevolgen van echtscheiding op de persoonsontwikkeling van kinderen te 'bewijzen'.

De omstandigheden waren blijkbaar gunstig om het echtscheidingskind als een psychiatrisch-psychologisch probleem te behandelen en ongunstig om het ook als een sociologisch probleem te organiseren. Welke omstandigheden zijn dan relevant voor het ontstaan van 'sociologische problemen'? Een zware vraag is dit wel, een vraag die niet enkel aan de hand van dit voorbeeld kan beantwoord worden.

Waarschijnlijk moeten heel wat elementen van de feitelijke beroepsuitoefening van sociologen in rekening gebracht worden. Deze bepalen voor een groot deel de verwachtingen t.a.v. de problemen die zij kunnen oplossen. Zolang sociologen bv. feitelijk functioneren in macro- en mesosettings, zal van hen geen zinnige bijdrage in een microsetting verwacht worden. In het beschreven voorbeeld lijkt overwegend de houding tegenover de echtscheiding bepalend te zijn voor de afwezigheid van een sociologische probleemstelling. In geval de echtscheiding als een 'gruwel', (Dumon, 1972) dan wel als een 'misstap' wordt beschouwd is het moeilijk denkbaar dat de situatie waarin de kinderen terechtkomen, mede als een sociale constructie worden gezien. Dit is een te vergaande relativering, die enkel ontstaat wanneer de echtscheiding getrokken wordt uit de strikte sfeer van de individuele verantwoordelijkheden. Sociologisch onderzoek naar het echtscheidingskind is in de loop van de jaren zeventig meer vanzelfsprekend geworden.

Deze wijziging kan, opnieuw, verstaan worden vanuit de verschuivingen in de theorievorming en de houdingen ten aanzien van de echtscheiding.

Vooreerst heeft de groeiende autonomie van het echtscheidingsonderzoek een rol gespeeld in de belangstelling voor het echtscheidingskind. Sociologen raken meer geïntigreerd door het echtscheidingsfenomeen als dusdanig, waardoor vele grenzen kunnen verlegd worden. Het 'echtscheidingsonderzoek' wordt de basis voor interdisciplinaire groepsvorming (7). In de studie zelf komt een procesmatige visie centraal te staan; het verhaal wordt geschreven van de vorming, de ontbinding en de nasleep van een relatie, waardoor zelfs het huwelijk niet meer als voorwaarde tot echtscheiding noodzakelijk blijkt. Met dergelijke procesmatige benadering is zelfs een Jaar van het Kind of een Kramer vs Kramer niet nodig om het echtscheidingskind tot sociologisch probleem te maken.

In de tweede plaats kan deze sociologische belangstelling voor het echtscheidingskind begrepen worden als het gevolg van de opkomst van meerdere en meer tolerante visies op echtscheiding.

Inderdaad, verschillende interpretaties leven naast elkaar. Degenen die de echtscheiding zien als een correctie op het partnerkeuzeproces stellen zich fundamenteel anders op

tegenover het huwelijksinstituut vergeleken met degenen die de scheiding opvatten als een noodzakelijke stap in de zelfontwikkeling van de partners. De aanwezigheid van verschillende visies op echtscheiding relativiseert het stereotiepe beeld over het verloop van een scheidingsproces: "eens was er harmonie, één partner loopt verkeerd, de andere wil het huwelijk toch redden, de scheiding komt toch en de kinderen komen bij de onschuldige echtgenoot, ze kunnen evenwel de scheiding niet verwerken". Met deze relativisering wordt het mogelijk om vragen te stellen naar de mate waarin het gebeuren van de echtscheiding een sociale aanlegenschap is (Jacobs, 1979).

En de interpretaties staan meer tolerant tegenover het echtscheidingsgebeuren. De finaliteit van het huwelijksleven wordt steeds meer gesitueerd in een kwalitatief goede huwelijksrelatie, steeds minder in de duurzaamheid als dusdanig. Dit brengt met zich dat echtscheiding, in geval van een kwalitatief slechte relatie ('ontwrichting'), steeds meer gelegitimeerd wordt geacht.

Dergelijke tolerante visie maakt het mogelijk dat ook de rekening van het kind wordt gemaakt: aandacht kan besteed worden aan de positieve kanten van de scheiding en energie kan vrijgemaakt worden om middelen te zoeken om eventuele negatieve gevolgen te milderen.

Er is evenwel nog een andere reden, niet inherent aan het echtscheidingsonderzoek en aan de maatschappelijke houding t.a.v. de echtscheiding, die het kind tot menswetenschappelijk onderzoeksobject maakt.

De vraag naar onderzoek over het echtscheidingskind komt tevens aan de oppervlakte omdat steeds meer organisaties en beroepen zich gaan bezighouden met het kind. De positie van het kind is niet meer uitsluitend geënt op de gezinssfeer. De 'ouderlijke macht' staat wellicht nog steeds centraal bij het bepalen van de leefomstandigheden van de kinderen, maar het interventierecht van andere samenlevingsssystemen neemt gestaag toe. Zo wordt niet enkel in geval van onenigheid tussen de ouders een sociaal rapport opgemaakt door de diensten van de jeugdbescherming, maar de jeugdpolitie controleert ook de regelingen met betrekking tot de kinderen in geval van onderling accord. Dit betekent in extremis dat de samenleving, door middel van de jeugdrechter, kan ingrijpen wanneer wordt gedacht dat de regeling tussen de ouders strijdig is met het belang van het kind. Vanuit deze beroepspraktijk komen er vragen naar een concretisering van dit belang van het kind en naar middelen om dit belang te waarborgen (8). Eenvoudige, praktische formules zoals het toewijzen van jongere kinderen aan de moeder uitgezonderd sterke tegenindicaties, het toevertrouwen van oudere kinderen — vooral jongens — aan de vader, worden meer en meer in twijfel getrokken. De zaken worden er niet gemakkelijker op nu zelfs mannen met het "verantwoord vaderschap" in het vaandel, het hoederecht gaan opeisen (9).

Dit alles heeft tot gevolg dat de socioloog die, anno 1981, een onderzoek op stapel wil zetten over de gevolgen van echtscheiding voor het kind, in een vrij comfortabele positie zit. Zijn onderzoeksthema is theoretisch maar ook sociaal relevant geworden.

Moelijker is het om dergelijk onderzoeksprobleem te concretiseren in een onderzoeksstrategie. In de volgende paragraaf worden enkele mogelijkheden op een rij gezet: deze 'inventaris' is niet het resultaat van een systematische literatuurstudie en van scrupu-

leus optelwerk. Wellicht komt geen van de strategieën als dusdanig — in zijn naakte eenvoud, dus — in enig onderzoek voor. De inventaris wordt enkel voorgesteld als een o.i. nuttig werkinstrument, waarmee kan rekening gehouden worden bij de opzet van een onderzoek.

ENKELE ONDERZOEKSSTRATEGIEËN

In dit stuk gaat het enkel over onderzoekswerk waarin wordt gezocht naar gevolgen van echtscheiding voor de kinderen en naar de omstandigheden waarin deze gevolgen ontstaan. Het gaat duidelijk over mogelijke onderzoeksschema's naar de evolutie na de echtscheiding en niet over de wijze waarop en de redenen waarom beslissingen ten aanzien van de kinderen tot stand komen tijdens het echtscheidingsproces.

In principe begint de observatieperiode pas na de officialisering van de scheiding, maar de onderzoeksschema's kunnen ook toegepast worden op een populatie van feitelijk gescheidenen. In dit laatste geval moet de eventuele rechtsgang wel opgenomen worden in het analyseschema, als intermediaire variabele.

Het zwaarste probleem bij het opzetten van een gevolgonderzoek lijkt ons de conceptualisering en operationalisering van de gevolgen zelf. Minstens twee opvattingen over de gevolgen liggen voor de hand. In de ene opvatting worden gevolgen van de echtscheiding onderzocht voor de uitbouw van de persoonlijkheid, de identiteit van het kind; de andere opvatting geeft aan de gevolgen een meer voorwaardenscheppend karakter: hier gaat het over de leefomgeving, de leefomstandigheden van het kind.

In geval de gevolgen gesitueerd worden in de identiteit van het kind, kunnen bij de operationalisering nog verschillende wegen bewandeld worden. Er kan uitgegaan worden van een medisch-psychologisch standpunt waarbij de nadruk wordt gelegd op indicatoren van geestelijke gezondheid en van 'gezond sociaal functioneren'. De socioloog zal wel rekening moeten houden met de keuze van deze indicatoren: deze moeten het fenomeen zelf weergeven en niet de sociale structurering van de gezondheids- en welzijnzorg. De operationalisering kan eveneens gestuurd worden vanuit een social-problem perspectief. Gezocht wordt dan eerder naar indicatoren van afwijkend gedrag. Ook daarbij is het vinden van betekenisvolle indicatoren voor de sociale groeperingen waarmee gewerkt wordt wellicht geen gemakkelijke zaak.

Wanneer de gevolgen gesitueerd worden in de directe leefvorming van het kind, dan gaat de aandacht uit naar de veranderingen die door de scheiding worden teweeggebracht in de leefwereld van het kind. Belangrijk zijn de materiële leefvoorwaarden enerzijds en de kwantitatieve en kwalitatieve veranderingen in het relationeel netwerk ten gevolge van de nieuwe leefarrangementen na de scheiding, anderzijds.

We weten ook wel dat in het "ideale" onderzoeksconcept deze beide aspecten van de gevolgen aan bod horen te komen. De directe leefomgeving kan immers als een bijkomende variabele aangezien worden waardoor de identiteitsontwikkeling beïnvloed wordt. Nochtans zal dit vaak ideëel blijken te zijn, niet enkel omdat dit een niet geringe repercussie heeft op de grootte van de onderzoekspopulatie, maar eveneens omdat

elk van deze omschrijvingen een eigen observatieperiode veronderstelt. In de eerste mogelijkheid worden eigenlijk de gevolgen op lange termijn onderzocht. De vraag wordt gesteld naar de wijze waarop de echtscheidingservaring werd verwerkt in de persoonlijkheid van de kinderen. Het betreft de specifieke impact van de scheiding als één van de vele socialisatiecontexten waarin een identiteit wordt gevormd. Een onderzoek naar deze gevolgen op lange termijn veronderstelt een populatie volwassenen met ongeveer eenzelfde socialisatiegeschiedenis, waarvan de ouders uit elkaar zijn gegaan.

In de tweede mogelijkheid worden andere accenten gelegd. Het is a.h.w. een berekening van de directe kosten en baten van de scheiding in onze tijd. Het probleem wordt eerder gesitueerd in de mate waarin er al dan niet een continuïteit is in het socialisatiemilieu. Dergelijk onderzoeksproject veronderstelt een onderzoeksgroep van kinderen wier ouders tamelijk recent — maar niet al te recent, omdat de toestand zich soms slechts na enkele jaren stabiliseert — zijn gescheiden.

De theoretische achtergrond waartegen de waarnemingen over de gevolgen geprojecteerd worden is eveneens verre van zelfsprekend. O.i. zijn er twee grondschema's denkbaar die de hypothesevorming kunnen sturen. In het eerste grondschema wordt ervan uitgegaan dat de scheiding als dusdanig belangrijk is voor de verdere leefsituatie van de kinderen. De onderzoeksgroep wordt derhalve samengesteld uit twee deelgroepen: kinderen/volwassenen uit ontbonden huwelijken worden vergeleken met kinderen/volwassenen uit zogenaamd stabiele huwelijken.

Conform met de sociale theorievorming terzake zal de te verdedigen hypothese wellicht luiden dat een echtscheidingservaring nare gevolgen heeft voor de betrokken kinderen.

Het is niet moeilijk om publicaties te vinden waarin dit onderzoeksschema werd gevolgd en waarbij de onderzoekers de hypothese geverifieerd achtten omwille van een oververtegenwoordiging van deze nare gevolgen in de subgroep van de 'echtscheidingskinderen' (10). De vinger wordt gelegd op echtscheidingsinherente kenmerken die de probleemsituaties veroorzaken: de diep-inwerkende stress waaraan het kind tijdens de conflicten en gedurende de procedure wordt blootgesteld; de onheilbare gevolgen voor de persoonlijkheidsontwikkeling van het kind (voornamelijk de jongen), wanneer hij opgevoed wordt zonder positieve vaderfiguur; de discriminerende attitudes van mensen en instituties tegenover het echtscheidingskind. Nochtans wordt ook t.a.v. het echtscheidingskind minder manipulerend onderzoek verricht, waarbij in het bijzonder wordt nagegaan of de spreiding van de problemen ook standhoudt wanneer wordt rekening gehouden met de sociaal-economische positie van het ontbonden gezin, met de leeftijd van het kind bij de scheiding, enz.

Typisch voor deze relativering van de effecten van de scheiding zelf, is de geschiedenis van de jeugdlinkwentietheorie (11). Sommige auteurs beschouwen de echtscheiding als de meest cruciale variabele in de etiologie van delinkwent gedrag; anderen verdedigen met evenveel aandrang dat jeugdmisdadigheid niet typisch is voor kinderen van gescheidenen maar wel meer zichtbaar wordt in de lagere sociale strata, vooral van stedelijke gebieden.

Vermits nu ook echtscheiding meer voorkomt in de lagere sociale strata der stedelijke gebieden, wordt de echtscheiding ten onrechte als verklaring ingeroepen. In deze rela-

tiverende opstelling wordt er eveneens voor gepleit om de leefsituatie en persoonlijkheidscarrière van echtscheidingskinderen te vergelijken met deze van kinderen uit één-oudergezinnen, ontstaan door overlijden of ongehuwd ouderschap. De hypothese is in dit geval dat de marginale positie van de echtscheidingskinderen moet teruggebracht worden tot de algemeen hachelijke situatie van één-oudergezinnen in onze samenleving, vooral wanneer deze geleid worden door een vrouwelijk gezinshoofd (12).

Het tweede grondschema vertrekt van de stelling dat de echtscheidingen niet zonder meer als een homogene categorie kunnen bekeken worden en dat het juist boeiend is om na te gaan welke typen van scheiding leiden tot bepaalde typen van gevolgen voor de kinderen.

Deze theoretische invalshoek is nog jong. Het wegstappen van een globaliserende benadering van het echtscheidingsfenomeen werd voorbereid door onderzoekers die de nadruk legden op de problemen die kunnen ontstaan in zogenaamd stabiele gezinnen. Het denken over echtscheiding als een probleemoplossend handelen met positieve gevolgen voor de kinderen werd mogelijk gemaakt. Dit zoeken naar verscheidenheid binnen de scheiding werd waarschijnlijk ook mogelijk gemaakt door de toename van het aantal scheidingen, vooral de toename in middenklassenmilieus en door de verhoogde tolerantie tegenover de echtscheiding.

Dit tweede grondschema suggereert een onderzoekspopulatie die enkel is samengesteld uit kinderen/volwassenen uit ontbonden huwelijken. De controlegroepen worden intern uitgebouwd door de constructie van echtscheidingstypen. Het komt erop aan om, op een empirische wijze, kenmerken van het verloop van het besluitvormingsproces en van de attitudes tegenover de eigen scheiding samen te brengen in typen die dan significante verschillen opleveren ten aanzien van de gevolgen (13).

Er kan ondermeer uitgegaan worden van de veronderstelling, vooral levend in zg. 'progressieve' kringen, die aanneemt dat rustige, vriendelijke, bespreekbaar-gemaakte scheidingen gunstiger zijn voor de kinderen in vergelijking met passievolle en hoogst conflictuele scheidingen. Dit 'friendly' of 'amicable' echtscheidingstype is vast te leggen door observatie van de gebeurtenissen tijdens de laatste maanden van het samenwonen, van de wijze waarop wordt geprocedeerd en van de aard van de relaties na de scheiding.

Als variante voor dergelijke typologie kan gekeken worden naar de mate waarin de echtscheiding werd verwerkt door de ouders, en meer in het bijzonder de ouder die de opvoeding van de kinderen op zich genomen heeft. Vooral in teksten van psychiatisch geschoolden wordt in deze zin gewag gemaakt van rijpe en volwassen echtscheidingen die afgezet worden tegenover degene die, ook jaren na het gebeuren, nog steeds het enig relevante levensfeit zijn voor de betrokkenen (14).

Het hedendaagse onderzoek, dat steeds meer afstapt van enkelvoudige causale modellen met een dubieuze conclusiestijl (post hoc ergo propter hoc), besteedt steeds meer aandacht aan de wijze waarop er gescheiden wordt en waarop de gescheidenen en hun kinderen zich na de scheiding met elkaar verhouden. Uit de Hetherington, Cox en Coxstudie (15), bijvoorbeeld, blijkt dat overeenstemming inzake de opvoeding en een lage graad van conflict tussen de ouders samenhangen met minder hevige en minder langdurige desorganisatie en stress, zowel voor de ouders als voor de kinderen. Ook de vragen die Levitin, (Levitin, 1979, p. 21-23), aandient als cruciale vragen voor het ver-

der onderzoek zijn een teken voor het belang dat wordt gehecht aan de wijze waarop het echtscheidingsproces zich afspeelt, bv. de vraag naar de aanwezigheid van open conflict en vijandigheid ; naar het bondgenootschap van het kind met een of andere ouder ; naar de geschiedenis van het scheidingsproces ; naar de procedure zelf en de daar genomen beslissingen, enz.

Nochtans moet ook bij dit type van onderzoek gelet worden op omstandigheden waarin de gevonden samenhangen verdwijnen. Wie zegt dat in sommige sociale groepen met bijvoorbeeld een zeer romantische opvatting over het huwelijk een conflictloze, vriendelijke echtscheiding niet disfunctioneel kan zijn ? Ook is het niet vanzelfsprekend dat voor alle gescheidenen het aanhoudend contact met de "ex" positief is voor de kinderen. Scrupuleuze relativering van een mogelijk "ideaal echtscheidingsmodel voor de kinderen" zal wel steeds noodzakelijk blijven.

Samenvattend leiden de beide grondschema's tot vier vereenvoudigde onderzoeksstrategieën, die als volgt schematisch zijn voor te stellen :

Verklaring in termen van	Observatie in termen van	
	Leefomgeving	Identiteit
Het al dan niet uit de echt gescheiden zijn :	I	II
— zonder controlegroep	a	a
— met controlegroep	b	b
De wijze waarop gescheiden werd :	III	IV
— zonder controlegroep	a	a
— met controlegroep	b	b

BELEIDSIMPLICATIES

Voorgaande speurtocht naar verschillende manieren waarop een gevolgonderzoek kan opgezet worden en vooral het tegenover elkaar zetten van de twee theoretische invalshoeken, bracht ons op het spoor van verschillende beleidsopties ten aanzien van de echtscheiding.

In de eerste theoretische invalshoek, waarbij er geen onderscheid wordt gemaakt naar het soort van ontbindingsproces en waarbij nagegaan wordt of het blote feit van de echtscheiding zelf ter verklaring kan ingeroepen worden voor eventuele nare gevolgen, wordt — hoe paradoxaal dit ook moge klinken — eigenlijk niet die echtscheidingsgebeurtenis zelf tot probleem verklaard.

Wanneer de echtscheiding inderdaad als de bron van de moeilijkheden wordt geduid, dan valt er niet zo veel aan te sleutelen. Wel moet dan gewerkt worden aan de samenleving waarin dergelijke echtscheidingen kunnen ontstaan. Aan die samenleving kan op verschillende manieren gewerkt worden, afhankelijk van de wijze waarop de "echtscheiding als bron van moeilijkheden" wordt gedefinieerd.

De ene definitie trekt de aandacht op het inherent karakter van de moeilijkheden : echtscheiding creëert slachtoffers en dat zijn vooral de kinderen. Alle energie van de sociale ingenieur moet gaan naar het uitdokteren van middelen om het aantal echtscheidingen in te dijken. De duurzaamheid van de huwelijksrelatie moet aantrekkelijker gemaakt worden, de echtscheiding afschrikwekkender. Dit is een zaak van verkoopstechniek, die in onze samenleving niet gemakkelijk te realiseren is omdat de meeste verkochte waarden (dynamisme, avontuurlijkheid, individualisme, cultuurpesimisme en vooral de tijdelijkheid van de consumptiegoederen) precies indruisen tegen deze waarde van de duurzaamheid. Ideeën die in het kader van deze beleidsoptie worden gepopulariseerd zijn ondermeer : het begrijpen van huwelijksconflicten als noodzakelijke hindernissen voor de groei naar een ideaal paar, dat dan voorgesteld wordt als een oase van rust in een jachtige wereld ; het relativeren van de betekenis van de (euforische) verliefdheid in het gezinsleven, dat wordt aangediend als een huishoudelijke eenheid waarbij het zakelijk coördineren van de afzonderlijke posities belangrijker is dan het symbiotisch en uniek beleven van het samenzijn. Hiermee wordt onmiddellijk ingespeeld op het elders gepropageerde ik-bewustzijn en hiermee worden tevens buitenhuwelijks verliefdheden ontdaan van hun gezinsbedreigend karakter.

De andere definitie situeert de oorzaken van de moeilijkheden veeleer in de wijze waarop in onze samenleving op een echtscheiding wordt gereageerd. Niet de echtscheiding als dusdanig, wel de echtscheiding in haar socio-culturele context wordt verantwoordelijk gesteld voor de eventuele negatieve gevolgen voor de kinderen. In plaats van een anti-echtscheidingsbeleid gaat men een anti-discriminatiebeleid ontwerpen. Het gaat hierbij om voorstellen die de verandering van de 'mentaliteit' van individuen en organisaties moeten bewerkstelligen. Als het ware worden de 'public relations' van de echtscheiding georganiseerd, waarbij wordt gepoogd om elke ongenueanceerde evaluatie van echtgescheidenen en hun kinderen aan de kaak te stellen. Vanzelfsprekend moeten ook vormen van structurele discriminatie (bv. inzake belastingen en sociale zekerheid) opgezocht en bekendgemaakt worden.

Echtscheidingsonderzoeken in de eerste theoretische invalshoek kunnen ook aanleiding geven tot het formuleren van beleidsopties waarbij de attitudes tegenover echtscheiding zelf niet meer als beleids categorie worden voorgesteld. Dit is het geval wanneer gepoogd wordt om de samenhang tussen echtscheiding en gevolgen te ontmaskeren als een schijn-samenhang. Afhankelijk van de aard van de controle-factoren die in het analyseplan ingevoerd worden, kan een specifiek kind-gericht beleid bepleit worden voor de lagere sociale strata, voor de inwoners van kansarme buurten, voor de één-oudergezinnen, voor de huishoudens met een vrouwelijke kostwinner, enz.

Het lijkt duidelijk dat deze laatste beleidsoptie enkel ingebouwd wordt in de gecontroleerde onderzoeksschema's I, b en II, b. Minder vanzelfsprekend is de samenhang tussen het accent in de observatie (leefomgeving of identiteit) langs de ene kant en de aard van het echtscheidingsbeleid (anti-echtscheidingsbeleid of anti-discriminatiebeleid) langs de andere kant in deze eerste theoretische invalshoek. Ik veronderstel dat onderzoekers die de lens richten op de leefsituatie van kinderen uit gescheiden huwelijken met grote waarschijnlijkheid geconfronteerd worden met de socio-culturele facetten van de echtscheiding, d.w.z. met reacties van onze samenleving op de echtscheiding die op zichzelf een niet geringe bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de kinderen. Wanneer de observatie zich richt naar volwassenen is de kans groter dat men zich blind staart op de impact van het huwelijksconflict als dusdanig.

De tweede theoretische invalshoek suggereert een beleidsaanpak die toch fundamenteel verschillend problematiseert. Er wordt verondersteld dat een echtscheiding zelf op een ongelukkige wijze werd gevoerd. Hiermee wordt de idee van 'goede' en 'slechte' echtscheidingen in de wereld gezet én tevens de noodzaak om scheidenden te begeleiden naar een 'goede' echtscheiding, d.i. in het voordeel van alle betrokkenen.

Het echtscheiden wordt als een beheersbare, stuurbare aangelegenheid beschouwd, het komt er enkel op aan om de kenmerken van een goede echtscheiding in de vingers te krijgen.

Dit beleidsprogramma – het organiseren van de voorwaarden waarop goede echtscheidingen kunnen gedijen – kan verschillende accenten krijgen. In de eerste plaats kan gewerkt worden aan de individuele begeleiding van scheidenden. Dit houdt een sturen in van het hele scheidingsproces, vanaf het ogenblik dat huwelijksconflicten aan de (hulpverlenings)oppervlakte komen tot aan de aanpassing aan en verwerking van de echtscheiding in de nieuwe levensformule. Leidraad voor dit sturen zijn opvattingen over het 'goede' echtscheidingstype (16).

In de tweede plaats kan meer structurerend gewerkt worden. De vraag luidt welke structuur optimale kansen biedt om tot goede echtscheidingen te leiden. In dit verband wordt het juridisch organisatorisch verband, waarin in ons land nog steeds gescheiden wordt, nogal sceptisch bekeken. Men gaat ervan uit dat het ont-juridiseren van het echtscheidingsproces heel wat supplementaire moeilijkheden uit de wereld kan helpen. Tegelijkertijd wordt verondersteld dat welzijnswerkers bv. meer stabiele en meer rechtvaardige beslissingen tot stand doen komen dan wel (bureaucratisch werkende) rechters.

Het denken in deze termen is vrij recent en de onderzoeksresultaten zijn nog embryonaal.

Uit het ongecontroleerd onderzoek komen de meest tegenstrijdige berichten : de een verstaan de 'goede' echtscheidingsformule als de beheerste echtscheiding, waarbij de echtgenoten steeds met elkaar in gesprek blijven en a.h.w. eensgezind tot het besluit komen dat ze niet meer bij elkaar wensen te blijven, maar dat ze in (een herwonnen) vriendschap uit elkaar gaan en zich samen zullen inzetten voor de opvoeding van de kinderen.

Anderen argumenteren met evenveel aandrang dat dergelijk model het veronderstelde therapeutische effect van een flinke ruzie dwarsboomt, dat het een wegmoffelen betekent van het pijnlijke karakter van een scheiding en dat daardoor meer trauma's gecreëerd worden dan voorkomen. Zij pleiten voor de radicale breuk tussen de echtgenoten, eventueel na hoogoplopende conflicten, en voor het volhouden van deze breuk ten aanzien van de opvoeding van de kinderen (17).

Het vervelende is dat, met de verderschrijdende commercialisering van de menselijke ziel en van de intermenselijke relaties, niet gewacht wordt op meer duidelijkheid inzake de 'goede' echtscheidingsformule. Modellen worden onmiddellijk in begeleidingspraktijken omgezet en toegepast. Het lijkt dan onbeschaamd om aan te dringen op enige reserve (want de noden zijn dwingend), waarbij minstens gewacht wordt tot enig controlerend onderzoek is uitgevoerd.

BESLUIT

Sociologen bestuderen steeds meer de gevolgen van de echtscheiding voor het kind ; daarmee vervoegen ze de psychologen en psychiaters die het echtscheidingskind reeds sedert lang als een psychologisch probleem hebben benaderd.

Hoe het echtscheidingskind sociologisch geproblematiseerd wordt, is geen vanzelfsprekende zaak. In dit artikel worden verschillende alternatieven beschreven.

Het eerste onderscheid heeft te maken met de wijze waarop de 'gevolgen' geconcipeerd worden : zijn het gevolgen op korte termijn (de nieuwe leefomgeving van het kind) of gevolgen op lange termijn (de identiteit) ? Het tweede onderscheid heeft te maken met de theoretische invalshoek : worden de gevolgen verklaard door het fenomeen van de echtscheiding zelf dan wel door de wijze waarop er uit de echt gescheiden wordt ?

Vooraf de keuze van het verklaringstype impliceert een welbepaalde opvatting over wat beleidsvatbaar geacht wordt. In de eerste verklaring wordt de samenleving geproblematiseerd waarin er gescheiden wordt : dit kan leiden tot een 'preventief' beleid of tot een anti-discriminatie beleid.

In de tweede verklaring wordt de echtscheiding zelf, meer specifiek de wijze waarop deze verloopt, geproblematiseerd. In feite heeft deze verklaringwijze reeds geleid tot tal aan hulpverlenings- (vooral begeleidings) praktijken, die toch wel serieuze sociologische aandacht verdienen.

Het organiseren van het huwelijksconflict als een hulpverleningsprobleem en niet enkel als een juridisch probleem is één zaak, en het lijkt me een goede zaak.

Of de begeleidingsmodellen, die overwegend in een Amerikaanse context werden ontworpen vanuit psychologische hoek, zonder meer kunnen toegepast worden in onze consultatiebureaus, en dit zonder onderscheid te maken tussen de cliënten, is wat anders.

Het terugvoeren van begeleidingsmodellen naar echtscheidingsmodellen en het sociaal contextueren van deze modellen, lijkt me een dringende opdracht voor het sociologisch echtscheidingsonderzoek.

SAMENVATTING

Sinds kort bekijken ook de sociologen de echtscheiding vanuit het standpunt van het kind. De opkomst van deze nieuwe invalshoek voor het sociologisch echtscheidingsonderzoek kan begrepen worden vanuit verschuivingen in de sociale en sociologische theorievorming over echtscheiding.

De wijze waarop dit gevolgonderzoek wordt aangepakt is geen evidente zaak. Er worden vier typen van onderzoek van elkaar onderscheiden. In de keuze van deze typen zou de beleidsgerichtheid van de onderzoeker kunnen spelen : voor elk van de typen wordt derhalve aangeduid wat als beleidsvatbare dimensie ingebouwd wordt.

ABSTRACT

Only recently, sociologists have begun to look at divorce from the point of view of the child. This development can be seen as the result of changes in social and sociological theory-construction.

The sociological study of the consequences of divorce for the child can be organized in different ways. Four types of research strategies are distinguished, starting from alternate conceptualisations of dependent and independent variables.

As the process of choice between research strategies is often a matter of implementation rather than of scientific growth, we have related each research type according to its 'political' implication. 'Political' is not defined in a traditional - left or right - but in a managerial - as a matter of control - way.

NOTEN

1. In de bibliografie van de GIRD (1978) worden slechts 3 boeken en 2 artikelen vermeld, die de thematiek sociologisch benaderen.
2. Tijdens het colloquium van de GIRD (GIRD : 1979) werden 4 bijdragen over de methodologische problemen in het gevolgonderzoek voorgesteld. Deze bijdragen zijn van Festy P., Kühn E., Boigeol A., en Commaille J.
3. De bekende structuur-functionele stelling dat echtscheiding één van de vele mogelijke spanningsreductiemechanismen van een gezinssysteem is (Goode, 1956 : 9), moet begrepen worden als het resultaat van een vergelijking tussen verschillende gezinssystemen. Het komt er voor de socioloog op aan om te begrijpen waarom het moderne gezin juist de echtscheiding inzet als reductiemechanisme.
M.a.w. met het begrip van de oorzaken van echtscheiding kan de vinger gelegd worden op het typische van het moderne gezin. De meeste energie is nochtans gegaan naar de sterk demografische beschrijving van omstandigheden waarin een hoge proportie aan echtscheidingen werd genoteerd ; de observaties werden slechts zelden teruggekoppeld naar een theorie met hoger abstractieniveau, zoals bv. Scanzoni (1965) uittekende.
Deze theorieën worden meer uitvoerig beschreven in Jacobs (1974 ; 1977).
4. Modellen werden bv. geformuleerd door J. Bernard (1964 : 721-725) ; de auteur onderscheidde echtscheiding als *outcome*, als *strategy* en als *conflict*. De beschrijving van deze modellen omvat evenwel geen enkel moment van bv. aanpassing van de ex-echtgenoten aan hun nieuwe situatie.
5. Zie voetnoot 1.
Het echtscheidingsonderzoek aan het Sociologisch Onderzoeksinstituut (K.U. Leuven) startte in 1970, eveneens aansluitend bij de trend van het zoeken naar verklaringen voor de toename van het aantal echtscheidingen (Dumon, 1972 en Jacobs, 1974).
6. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er vanuit psychologische hoek trend-reports kunnen opgesteld worden, waarbij sprake kan zijn van verschillende tradities in het gevolgonderzoek. In de *The Journal of social Issues* (Society for the psychological study of social issues) wordt aldus in een themanummer (Fall, 1979) gewag gemaakt van de *The Single Parent Family Research Tradition* en van de *The Clinical Research Tradition*. (Levitin, 1979 : 1-25) ; zie ook Magrab (1978).
7. De GIRD, aanvankelijk gestart rond sociologen, is nu interdisciplinair samengesteld. De autonomie vindt eveneens een uitdrukking in het nieuwe interdisciplinaire tijdschrift : *Journal of divorce*.
8. Volgende onderzoeken werden uitgevoerd op vraag van jeugdrechters, resp. in de V.S. en W.-Duitsland : Goldstein et al. (1978) en Simitis et al. (1977).
9. Deze slogan wordt gerelativeerd in : Fazant, F., Paoli J.-F. en Paoli-Elzingre M., (1977 : 101).
10. Vele onderzoeken naar jeugddefinitie werkten met dit eenvoudige schema, zie bv. Wilkinson, 1974 ; 726 e.v., Brandwein et al. 1974 : 507 § 2.
In beide teksten wordt door de auteurs een genuanceerd standpunt ingenomen t.a.v. de besproken relatie.
11. Wilkinson, (1974), op.cit.
12. Wilkinson, (1974) ; Walker-Doehner et al. (1978 : 81 e.v.) ; Parish, Th. S. en Taylor J.C. (1979) ; Desimone-Luis, J. et al. (1979).
13. Deze theoretische invalshoek wordt ondermeer door Roussel (1979 : 116 e.v.) besproken.

14. Het begrip *rijpe* echtscheiding is o.m. terug te vinden bij Roether, J. (1978 : 121) en Woody, J.D. (1978).
15. Deze studie wordt besproken door T. Levitin (1979 : 5-7).
16. Op dit beleidsprogramma heeft zich reeds een nieuw beroep geënt : dit van de *echtscheidingsbemiddelaar* (divorce mediator). Een handboek voor dit beroep werd zelfs uitgegeven : Coogler, O.J., (1979). Ook in het Nederlands taalgebied wordt over de hulpverlening t.o.v. de echtscheiding steeds meer geschreven. Zie bv. Eijer, M.J. (1979) ; Mansvelt L., (1979) ; Heireman, M. (1979).
17. Beide begeleidingsmodellen werden ontwikkeld vanuit het psychologisch onderzoeksbedrijf. Het eerste model, de *friendly divorce* wordt o.m. voorgestaan door L. Despert (1953), het andere door B. Steinzor (1969).

BIBLIOGRAFIE

- BERNARD, J., (1964) : The adjustment of married mates, in Christensen H.T., *Handbook of Marriage and the family*, Rand Mac Nally, Chicago : 675-739.
- BOIGEOL, A., (1979) : Éléments pour l'analyse de la condition économique des enfants de divorcés, in : *GIRD* (1979) : 46-58.
- COMMAILLE, J., (1979) : Contribution à une problématique pour une recherche internationale sur les enfants de familles dissociées, in : *GIRD* (1979) : 59-75.
- COOGLER, O.J., (1979) : *Structured mediation in divorce settlements. A handbook for marital mediators*, Lexington Books.
- DESIMONE-LUIS, J., O'MAHOONEY, K. and HUNT, D., (1979) : Children of separation and divorce : factors influencing adjustment, in : *Journal of divorce*, 3, 1 (Fall) : 37-42.
- DESPERT, L., (1953) : *Children of divorce*, Garden City-New York, Doubleday.
- DUMON, W., (1972) : Echtscheiding, een sociologische visie, in : Heylen, et.al. *Mislukt huwelijk en echtscheiding*, Universitaire Pers, Leuven : 3-12.
- EIJER, M.J., (1979) : Kinderen van ouders die scheiden, in : *Maandblad voor geestelijke gezondheidszorg*, 34, 617 : 477-491.
- FAZANT, F., PAOLI, J.-F. en PAOLI-ELZINGRE, E., (1977) : *Les parents divorcés et leurs enfants*, Idrass, Paris.
- FESTY, P., (1979) : Les enfants du divorce. Aspects démographiques, in : *GIRD* (1979) : 8-20.
- GIRD, (1978) : *Le divorce en Europe occidentale, II : Bibliographie Annotée*, La documentation française, Paris.
- GIRD, (1979) : *Actes du VI-ème colloque*, I.N.E.D., Paris.
- GOLDSTEIN, J., FREUD, A. en SOLNIT, A., (1973) : *Beyond the best interests of the child*, Free Press, New York/London.
- GOODE, W., (c. 1956) : *Women in divorce*, New York, The Free Press.
- HEIREMAN, M., : Huwelijkstherapie en hulp bij echtscheiding, in : *Kultuurleven*, jg. 46 ; 1 : 41-54.
- JACOBS, Th., (1974) : L'accroissement du nombre des divorces en Belgique : une interprétation sociologique, in : *Recherches sociologiques*, vol. 5 : 68-83.
- JACOBS, Th., (1977) : Variaties in het procederen over echtscheiding, in : *Bevolking en gezin*, 3 : 265-294.
- JACOBS, Th., (1979) : Kind en echtscheiding, in *Kultuurleven*, jg. 46n, nr. 1 : 55-64.
- KUHN, E., (1979) : Children in the situation of divorce in West-Germany, in : *GIRD* (1979) : 21-46.
- LEVITIN, T.E., (1979) : Children of divorce : An introduction, in : *The Journal of social issues* vol. 35, number 4 : 1-25.
- MAGRAB, P.R., (1978) : For the sake of the children : A review of the psychological effects of Divorce, in : *Journal of Divorce*, 1, 3 : 233-245.
- MANSVELT, L., (1979) : Hulp bij echtscheiding : betrokkenheid en onmacht, in *Jeugd en samenleving*, 9, 3/4 : 185-205.
- PARISH, Th. S. and TAYLOR, J.C., (1979), The impact of divorce and subsequent father-absence on children's and adolescent's self-concepts, in : *Journal of youth and adolescence*, 8, 4 : 427-432.
- ROETHER, J., (1978) : Ehe- und Scheidungskonflikte, in Kühn et.al. (1978), 121.
- ROUSSEL, L., (1979) : Le ou les divorces, in : *GIRD* (1979) : 116 e.v.
- SCANZONI, J., (1965) : A reinquiry into marital disorganization, in : *Journal of Marriage and the family*, 27 : 483-491.

- SIMITIS, S., ROSENKOTTER, L., e.a., (1979) : *Kindeswohl : eine interdisziplinäre Untersuchung über seine Verwirklichung in der vormundschaftlichen Praxis*, Frankfurt am Main.
- STEINZOR, B., (1969) : *When parents divorce. A new approach to new relationships*. Pantheon Books, New York.
- WALLER-DOEHNER, KULNS, HOEH, (1978) : *Soziologie der Scheidung. Ergebnisse einer empirischen Untersuchung* in : Kühn, E., Tourneau, I., (Hrsg.), *Familienrechtsreform : chance einer besseren Wirklichkeit ?*, Bielefeld.
- WILKINSON, K., (1974) : *The broken family and juvenile delinquency : scientific explanations or ideology ?*, in : *Social Problems*, June, vol. 21 (5) : 726 e.v.
- BRANDWEIN, R.A., BROWN, C.A., FOX, E.M., (1974), *Women and children last : the social situation of divorced mothers and their families*, in : *Journal of Marriage and the family*, August : 507.
- WOODY, J.D., (1978) : *Preventive intervention for children of divorce*, in *Social casework*, Nov. : 538 e.v.